

KS. KRZYSZTOF POROSŁO

WPLYW TEOLOGII LITURGII JEANA CORBONA
NA SEKCJĘ LITURGICZNĄ
KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

THE EFFECT OF JEAN CORBON'S THEOLOGY OF LITURGY
ON THE LITURGICAL SECTION
OF THE *CATECHISM OF THE CATHOLIC CHURCH*

A b s t r a c t. Jean Corbon (†2001), the French theologian living in Lebanon, in his book *Liturgie de source* (1983) presented an extraordinarily original Trinitarian conception of the liturgy. This conception surprisingly well coincides with some paragraphs of the liturgical section (Nr 1066-1209) of the *Catechism of the Catholic Church* of 1992. Corbon was appointed as a member of the editorial team of the *Catechism* in order to write its fourth part concerning the Christian prayer. However, in the course of work on the catechism he was also entrusted with the task of looking through and correcting the fundamental exposition of the liturgy. Instead, he wrote this fragment of the catechism from the beginning and gave it a biblical-patristic form that was characteristic of his thought. The liturgy is defined there as a work of the Holy Trinity, where an extraordinary role is played by the Holy Spirit, whose work is called "four synergies": preparatory, anamnetic, epicletic and the synergy of communion (such terms were suggested by Cassian Folsom). And the sacraments, according to Corbon and the catechism, are powers that come forth from the ever-living Body of Christ. These are only some examples of the coincidence of Jean Corbon's conception of the liturgy and of the catechismal thought. Comparative analysis of these texts allows demonstrating Corbon's effect on the liturgical section of the *Catechism of the Catholic Church*.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Key words: Jean Corbon, *Catechism of the Catholic Church*, liturgy, nature of the liturgy, sacraments, Trinitarian conception of the liturgy.

Ruch liturgiczny pod koniec XIX wieku zapoczątkował w Kościele pogłębiającą refleksję nad tajemnicą liturgii, której głównym owocem było wypra-

Ks. mgr KRZYSZTOF POROSŁO – wikariusz parafii św. Józefa na os. Kalinowym w Krakowie-Nowej Hucie; adres do korespondencji: os. Kalinowe 5, 31-816 Kraków; e-mail: krzysztof.poroslo@gmail.com

cowanie soborowej wizji liturgii, streszczonej w opisowej definicji zawartej w numerze 7 Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium*. Zainicjowała ona nowy rozdział w dziejach teologii liturgii¹.

Wydaje się jednak, że najpełniejszy posoborowy wykład liturgiki fundamentalnej znajduje się w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* (KKK) z 1992 r. Katechizmowe ujęcie liturgii, choć opierające się i odwołujące do soborowego rozumienia liturgii, znacznie je przekracza, przede wszystkim ze względu na trynitarny wykład liturgii, a zwłaszcza jej ujęcie pneumatologiczne. Bez wątplenia katechizmowy wykład jest znacznie bardziej biblijny i patrystyczny. Wiele inspiracji można odkryć we wschodniej teologii liturgii. Rodzi się zatem pytanie: gdzie można znaleźć źródło owego *novum* katechizmowego ujęcia? Odpowiedzi będziemy szukać w teologii Jeana Corbona, jednego z redaktorów *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. W niniejszym artykule skoncentrujemy się jedynie na wykazaniu i udowodnieniu wpływu francuskiego teologa na sekcję liturgiczną *Katechizmu* (KKK 1066-1209). Nie będziemy się zajmować obecnością jego myśli w innych częściach *Katechizmu*.

1. ZARYS BIOGRAFII JEANA CORBONA I JEGO OBECNOŚĆ W KOMITECIE REDAKCYJNYM *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

Jean Corbon urodził się 29 grudnia 1924 r. w Paryżu. Wstąpił do zakonu ojców białych², gdzie uczęszczał na studia w seminarium Conflants. W 1943 r. został zmobilizowany do wojska i wziął udział w kampanii włoskiej. Święcenia kapłańskie przyjął w 1951 r.³

Swoje wszechstronne wykształcenie zdobywał na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie (w 1952 r. uzyskał tytuł naukowy doktora teologii), w Instytucie Studiów Arabskich w Manouba w Tunezji (arabistyka, 1953-

¹ Por. J. Ratzinger. *Czterdzieści lat Konstytucji o liturgii świętej. Retrospekcja i perspektywy*. W: Tenże. *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tł. W. Szymona. (Opera Omnia 11). Lublin: Wyd. KUL 2012 s. 634.

² Ojcowie biali – zgromadzenie założone specjalnie dla ewangelizacji Afryki. Przypuszczalnie Corbon myślał o przejściu do dominikanów, ostatecznie jednak z zakonem tym pozostał związany jako kapłan-tercjarz. Zob. T. Kwiecień. *Wprowadzenie*. W: J. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia*. Tł. A. Foltńska. Poznań: W drodze 2005 s. 5.

³ Por. T. Kwiecień. *Jean Corbon. Żywe wody liturgii*. W: *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*, Red. J. Majewski, J. Markowski. T. 3. Warszawa: Wyd. WIEŻ 2006 s. 62.

1954) oraz w Dominikańskim Instytucie Studiów Orientalnych w Kairze⁴. W pracy naukowej skoncentrował się przede wszystkim na biblistyce, ekumenizmie, eklezjologii i liturgice, chociaż z tej ostatniej nie uzyskał formalnie żadnego stopnia czy tytułu akademickiego. Wykładał na Uniwersytecie Ducha Świętego w Kaslik i w Wyższym Instytucie Nauk Religijnych na Uniwersytecie św. Józefa w Bejrucie. Był Sekretarzem Stowarzyszenia Seminariorów i Instytutów Teologicznych na Środkowym Wschodzie. Był również założycielem czasopisma „*Courrier œcuménique du Moyen-Orient*” (1987) i współpracownikiem czasopism teologii orientalnej („*Proche-Orient chrétien*”, „*Irénikon*”, „*Istina*”)⁵. Opublikował m.in.: *L'expérience chrétienne dans la Bible* (1963), *La parole de Dieu* (1966; wspólnie z M. Arthier i G. Khodrem), *Prière orientale des Églises* (1974), *L'Église des Arabes* (1977) i przede wszystkim *Liturgie de source* (1983)⁶. Pośmiertnie Komitet Przyjaciół Ojca Corbona opublikował zbiór jego homilii: *Cela s'appelle l'aurore... Homélie liturgiques* (2004)⁷ oraz tom zawierający naukowe artykuły libańskiego ekumenisty: *Les lieux de communion. Liturgie et œcuménisme* (2009).

Trzeba w tym miejscu również wspomnieć o posłudze J. Corbona dla Kościoła powszechnego i jego ogromnym zaangażowaniu w wielu watykańskich komisjach. W czasie Soboru Watykańskiego II pracował jako tłumacz teologów obserwatorów Soboru, a także sam angażował się jako teolog w prace soborowe. W tym czasie również został mianowany konsultorem Sekretariatu Jedności Chrześcijan. Był również członkiem Komisji Wiary w Ekumenicznej Radzie Kościołów. W okresie 1986-1996 był członkiem Międzynarodowej Komisji Teologicznej, zrzeszającej najwybitniejszych teologów Kościoła, a od 1980 r. aż do śmierci był członkiem Międzynarodowej Komisji na rzecz dialogu ekumenicznego między katolikami i prawosławnymi. W latach 1991-1998 należał do roboczej grupy mieszanej złożonej z przedstawicieli Stolicy Apostolskiej i Światowej Rady Kościołów⁸.

W 1956 r. J. Corbon przybył do Libanu, którego już nigdy nie opuścił. Przybył tam z powodu zainteresowania, które zrodziło się już w czasie studiów. Pragnął lepiej zrozumieć duchowe i liturgiczne bogactwo chrześcijan

⁴ Por. F.M. Arocena Solano. *Liturgie de source, de Jean Corbon: una clave hermenéutica para el Catechismo de la Iglesia Católica*. „*Scripta Theologica*” 35:2003 nr 2 s. 528.

⁵ Por. Tamże s. 529.

⁶ Polskie tłumaczenie nosi tytuł *Liturgia – źródło wody życia* (tł. A. Foltńska. Poznań: W drodze 2005). Do tej książki będziemy się przede wszystkim odwoływali, omawiając myśl Jeana Corbona.

⁷ Por. Kwiecień. *Jean Corbon* s. 62-63.

⁸ Por. Arocena Solano. *Liturgie de source, de Jean Corbon* s. 528.

języka arabskiego. W tym samym roku uległ wypadkowi motocyklowemu. Czas, który spędził na leczeniu, zaowocował niezwykle ważnymi decyzjami dla życia J. Corbona. Opuścił ojców białych, zmienił ryt i został księdzem eparchii grecko-melchickiej Kościoła katolickiego w Libanie⁹. Kościół ten zasadniczo cieszy się nieprzerwaną jednością z Rzymem¹⁰. Ojciec Jean Corbon zginął wieczorem 25 lutego 2001 r. w wypadku samochodowym.

Jean Corbon został włączony do zespołu redagującego nowy *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Wybór teologa z Libanu uzasadnił kierujący zespołem teologów redagujących katechizm kard. Joseph Ratzinger we *Wprowadzeniu do Katechizmu Kościoła Katolickiego*:

Gdy postanowiono, że powinno dodać się jeszcze część czwartą mówiącą specjalnie o modlitwie, zaczęliśmy się rozglądać za jakimś przedstawicielem teologii wschodniej. Ponieważ nie udało się nakłonić żadnego biskupa, żeby był autorem tej części, zwróciliśmy się do J. Corbona, który w oblężonym Bejrucie, często w dramatycznych sytuacjach, nierzadko musząc chronić się w piwnicy w czasie bombardowania, napisał piękny tekst o modlitwie, kończący *Katechizm*¹¹.

Jean Corbon był redaktorem IV części *Katechizmu Kościoła Katolickiego* dotyczącej modlitwy. Wpływ jego myśli teologicznej na tę część jest zatem oczywisty. Postaramy się jednak wykazać w niniejszym artykule, że miał on również bardzo wyraźny wpływ na II część *Katechizmu*, poświęconą sakramentom. Redaktorami tej części *Katechizmu* byli biskupi Jorge A. Medina Estévez¹² (Chile) i Estanislao E. Karlic¹³ (Argentyna). Kiedy jednak do zespołu redakcyjnego został włączony Jean Corbon, poproszono go o przejrzenie całego *Katechizmu* i przedstawienie swoich uwag. Najwięcej zmian wprowadzono do części poświęconej liturgii Kościoła.

⁹ Por. Arocena Solano. *Liturgie de source, de Jean Corbon* s. 528.

¹⁰ Por. Kwiecień. *Wprowadzenie* s. 6.

¹¹ J. Ratzinger. *Wprowadzenie do Katechizmu Kościoła Katolickiego*. W: *Wprowadzenie do Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Red. A. Sujka. Warszawa: Verbinum 1994 s. 15.

¹² Kard. Jorge Arturo Medina Estevez, ur. 23 grudnia 1926 r. w Santiago w Chile. Święcenia biskupie przyjął 6 stycznia 1985 r., został biskupem pomocniczym Rancagua. W listopadzie 1987 r. ustanowiony ordynariuszem Rancagua, a w kwietniu 1993 r. biskupem ordynariuszem Valparaiso. W latach 1996-2002 był prefektem Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 21 lutego 1998 r. papież Jan Paweł II wyniósł go do godności kardynalskiej. W lutym 2007 r. został emerytowany z funkcji protodiakona. Informacje za: *Annuario Pontificio per l'anno 2010*. Città del Vaticano s. 64-65*.

¹³ Kard. Estanislao Esteban Karlic, ur. 7 lutego 1926 r. w Olivii w Argentynie. Święcenia biskupie przyjął 15 sierpnia 1977 r. Od 1983 r. był koadiutorem w Paranie, a w latach 1986-2003 arcybiskupem w Paranie. W 2007 r. został wyniesiony do godności kardynalskiej przez papieża Benedykta XVI. Obecnie emerytowany biskup Parany. Informacje za: *Annuario Pontificio* s. 56*.

Część zatytułowana *Celebracja misterium chrześcijańskiego* jest podzielona na dwa działy: *Ekonomia sakramentalna* i *Siedem sakramentów Kościoła*, które odpowiadają wykładowi fundamentalnemu i szczegółowemu. Na potrzeby tego artykułu przyjmijmy jednak odpowiednio nazwy „sekcja liturgiczna” i „sekcja sakramentalna”. Cassian Folsom zaznacza, że obie te sekcje wyraźnie odróżnia ich „smak”¹⁴, tzn. zgoła różne podejście, inny sposób mówienia o liturgii i sakramentach. Stawia on tezę, że dzieje się tak, ponieważ obie te sekcje są oparte na różnych źródłach, a przynajmniej różne źródła inspirują je metodologicznie. O ile dla sekcji sakramentalnej podstawowym źródłem jest *Katechizm rzymski* Piusa V i zachodni, neoscholastyczny wykład sakramentologii, o tyle sekcja liturgiczna inspirowana jest wschodnią teologią Jeana Corbona.

Początkowo redaktorzy Komisji odpowiadający za sekcję liturgiczną przygotowali ją w stylu neoscholastycznym, odpowiadającym sekcji sakramentalnej, w dużej jednak mierze opierając ją na soborowym rozumieniu liturgii. Takie ujęcie nie przekonywało Komisji, świadomej jego niewystarczalności, stąd skierowanie prośby do teologa z Bejrutu, aby na nowo przejrzał tę sekcję i podjął się jej przeredagowania. Corbon przygotował całkiem nowy tekst odnośnie trynitarnego charakteru liturgii i sakramentów w wykładzie podstawowym¹⁵. Członkowie Komisji znali już jego komentarz do modlitwy *Ojcze nasz* i liczne wątki liturgiczne podejmowane w IV części *Katechizmu*, a także znali jego wycucie pneumatologiczne, które w sekcji liturgicznej objawiło się w sposób szczególny.

2. CHARAKTERYSTYCZNE POJĘCIA TEOLOGII JEANA CORBONA W SEKCJI LITURGICZNEJ *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

Zanim przejdziemy do systematycznego omawiania konkretnych numerów katechizmu, zwróćmy uwagę na kilka szczegółów, dotyczących charakterystycznego języka teologii Jeana Corbona.

¹⁴ C. F o l s o m. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy: CCC 1091-1109 and the influence of Fr. Jean Corbon*. W: *Spiritus spiritalia nobis dona potenter infundit. A proposito di tematiche liturgico-pneumatologiche*. Studi in onore di Achille M. Triacca. Red. E. Carr. (Studia Anselmiana 139). Roma: Centro Studi S. Anselmo 2005 s. 231.

¹⁵ Por. A r o c e n a S o l a n o. *Liturgie de source, de Jean Corbon* s. 542.

Dział pierwszy II części, nazywany przez nas sekcją liturgiczną, mający na celu fundamentalny wykład liturgii, jest nazwany w katechizmie *Ekonomią sakramentalną*. Jest to wyrażenie charakterystyczne dla Jeana Corbona i wielokrotnie pojawiające się w jego książce, jednakże niespotykane w oficjalnych dokumentach Magisterium Kościoła. *Katechizm*, mówiąc o liturgii, ukazuje, że historia zbawienia – o której była mowa w I części *Katechizmu*¹⁶ – w czasie Kościoła, który objawia misterium w sakramentach, stała się ekonomią sakramentalną. Prawdę tę wielokrotnie w swojej teologii podkreśla francuski mistyk¹⁷:

KKK 1076: W dniu Pięćdziesiątnicy przez wylanie Ducha Świętego Kościół został ukazany światu. Dar Ducha zapoczątkowuje nowy czas w „udzielaniu Misterium”: czas Kościoła, w którym Chrystus ukazuje, uobecnia i przekazuje swoje dzieło zbawienia przez liturgię swojego Kościoła, „aż przyjdzie” (1 Kor 11, 26). W tym czasie Kościoła Chrystus żyje oraz działa teraz w Kościele i z Kościołem w nowy sposób, właściwy dla tego nowego czasu. Działa przez sakramenty; wspólna Tradycja Wschodu i Zachodu nazywa to działanie „ekonomią sakramentalną”, która polega na udzielaniu (czy „rozdzielaniu”) owoców Misterium Paschalnego Chrystusa w celebracji liturgii „sakramentalnej” Kościoła.

Już na samym początku II części *Katechizmu*, w odpowiedzi na pytanie „dlaczego liturgia?”, pojawia się kluczowa dla teologii Corbona triada: misterium–celebracja–życie. W numerach 1066 i 1067 opowiedziana jest treść Misterium, a więc mowa jest o trynitarnym życiu Boga, które objawiło się w najpełniejszy sposób w misterium paschalnym Chrystusa. Zebraniem tego w kluczu teologii Corbona jest kolejny punkt *Katechizmu*:

KKK 1068: Kościół głosi i celebrować to misterium Chrystusa w swojej liturgii, aby wierni przeżywali je i świadczymi o nim w świecie¹⁸.

W II części *Katechizmu* dość często występuje kolejne niezwykle ważne – wręcz tytułowe – pojęcie dla myśli libańskiego profesora. Chodzi o pojęcie „źródło”, którym już na początku sekcji liturgicznej jest nazywana liturgia – *Liturgia jako źródło Życia*¹⁹. Również w *Katechizmie* Bóg Ojciec jest nazywany *Źródłem liturgii*, gdyż taki tytuł nosi punkt I artykułu I sekcji litur-

¹⁶ Bardzo krótkie „streszczenie” opowiadania o historii zbawienia otwiera sekcję liturgiczną w numerach 1066-1067.

¹⁷ Por. C o r b o n. *Liturgia – źródło wody życia* s. 54.

¹⁸ Wyróżnienia w tekście pochodzą od autora niniejszego artykułu.

¹⁹ KKK 1071-1072.

gicznej. Ponadto *Katechizm* zaznacza, że modlitwa znajduje swoje źródło w liturgii (KKK 1073).

Ważne jest również dostrzeżenie we wstępie do sekcji liturgicznej powiązania tematu liturgii i modlitwy, gdzie ta jest określona jako uczestnictwo w trynitarnej modlitwie Syna. Dostrzeżenie tego związku odsyła nas od razu do IV części *Katechizmu* autorstwa naszego teologa, gdzie modlitwa wielokrotnie jest omawiana w kontekście liturgicznym, a liturgia jest ukazana jako źródło i szczyt całej chrześcijańskiej modlitwy (por. KL 10).

Właściwym dla Corbona, a za nim dla *Katechizmu*, jest również patrystyczne nazywanie kolejnych etapów historii zbawienia, gdzie najczęściej pojawiają się określenia takie jak „godzina Jezusa” czy „czas Kościoła”, które to wyrażenie wchodzi w tytuł pierwszego rozdziału sekcji liturgicznej *Misterium paschalne w czasie Kościoła*.

3. TRYNITARNE UJĘCIE LITURGII W KATECHIZMIE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Artykuł I rozdziału I sekcji liturgicznej nosi tytuł *Liturgia – dzieło Trójcy Świętej*. *Katechizm* chce pokazać, że liturgia jest trynitarne ze swej natury i żeby ją rozumieć, trzeba patrzeć na życie wewnętrzne Boga w trzech Osobach, na życie, które objawia się i jest udzielane w porządku zbawienia całemu stworzeniu, gdyż Trójca immanentna jest Trójcą ekonomiczną²⁰. Każda z Osób Boskich wedle własnego sposobu działania udziela się człowiekowi w darze z siebie, uświęca go, a Kościół na ten dar odpowiada uwielbieniem jednego Boga w trzech Osobach. Folsom, podsumowując katechizmowy wykład o naturze liturgii, pisze, że:

Kościół w swoich celebracjach liturgii odpowiada w darze przez błogosławienie Ojca, przez przyłgnięcie do Chrystusa jak Oblubienica jednoczy się ze swoim Oblubieńcem, jak ciało jest zjednoczone ze swoją głową, i przez współdziałanie z Duchem Świętym we wspólnym działaniu przygotowującym, wspominającym, przemieniającym i komunijnym²¹.

I chociaż już encyklika Piusa XII *Mediator Dei*, a nade wszystko Konstytucja o liturgii *Sacrosanctum Concilium* ukazywały liturgię w jej trynitar-

²⁰ Zob. K. Rahner, *Uwagi na temat dogmatycznego traktatu De Trinitate*. W: Tenże. *Pisma wybrane*. T. 1. Tł. G. Bubel. Kraków: Wyd. WAM 2005 s. 185-215.

²¹ Folsom. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 241.

nym wymiarze, to jednak nie było to aż tak wyraźne jak w wykładzie *Katechizmu*, co zawdzięczamy o. Corbonowi. *Katechizm* wprawdzie mówi o działaniu Ojca, który jest *Źródłem i Celem liturgii*. Cały wykład o działaniu Ojca w liturgii przenika temat błogosławieństwa, które jest Boską czynnością dającą życie i której źródłem jest Ojciec (por. KKK 1078). Jak zauważa S. Czerwik, jest to nowość w wykładzie Magisterium Kościoła, aby ukazywać trynitarny charakter liturgii na podłożu biblijnego pojęcia błogosławieństwa²². W kilku kolejnych numerach (KKK 1079-1081) znów zastosowana jest historyczna metoda Corbona, która ukazuje jak w rozwoju historii zbawienia objawiało się błogosławiące działanie Ojca, które dzisiaj w pełni się objawiło i udziela człowiekowi w liturgii (KKK 1082). Ostatecznie zaprezentowany jest podwójny wymiar liturgii chrześcijańskiej, która jest odpowiedzią wiary i miłości na błogosławiące działanie Boga i równocześnie składaniem ofiary z prośbą o przemienienie darów i całego stworzonego świata mocą Ducha, aby „Boże błogosławieństwa przynosiły owoce życia” (KKK 1083).

Jeśli ma się na uwadze chrystocentryczne ujęcie liturgii w soborowej Konstytucji o liturgii, która ujmuje ją jako „wykonywanie kapłańskiego urzędu Chrystusa” (por. KL 7), zadziwiającym jest bardzo krótki – zawarty tylko w siedmiu numerach – katechizmowy wykład działania Chrystusa w liturgii. Jednakże nawet w tych kilku punktach – opartych w zdecydowanej większości na wspomnianej konstytucji²³ – możemy znaleźć rys myśli Jeana Corbona. Już pierwszy punkt działu *Dzieło Chrystusa w liturgii* ukazuje Chrystusa w tajemnicy Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego, które to tematy są tak ważne dla naszego teologa²⁴.

KKK 1084: Chrystus, „siedząc po prawicy Ojca” i rozlewając Ducha Świętego na swoje Ciało, którym jest Kościół, działa obecnie przez sakramenty ustanowione przez Niego w celu przekazywania łaski. Sakramenty są widzialnymi znakami (słowa i czynności), zrozumiałymi dla człowieka. Urzeczywistniają one skutecznie łaskę, którą oznaczają, za pośrednictwem działania Chrystusa i przez moc Ducha Świętego.

²² S. Czerwik. *Liturgia w Katechizmie Kościoła Katolickiego*. „Ateneum Kapłańskie” 87: 1995 z. 1 s. 62.

²³ Cztery z tych siedmiu punktów są cytatami z Konstytucji o liturgii.

²⁴ Tematy Wniebowstąpienia i Pięćdziesiątnicy w książce J. Corbona są rozwinięte w osobnych rozdziałach: Rozdział IV – *Wniebowstąpienie i odwieczna liturgia*; Rozdział V – *Pięćdziesiątnica – pojawienie się Kościoła*.

Katechizm po raz kolejny w tych początkowych punktach podkreśla, że „misterium paschalne Chrystusa trwa w czasie Kościoła i jest źródłem zbawczej mocy sakramentów”²⁵. Najbardziej oryginalny i zarazem kontrowersyjny jest jednak nr 1085, który mówi o Chrystusie w Jego Godzinie (por. J 13, 1; 17, 1), w której umarł, został pogrzebany, zmartwychwstał i zasiadł po prawicy Ojca „raz na zawsze”, a które to wydarzenie choć dokonało się w naszej historii, to w przeciwieństwie do wszystkich innych wydarzeń nie przemija, ale trwa wiecznie – jest wiecznotrwałe przez uczestnictwo w wieczności Bożej. Tym samym w celebracji liturgii Chrystus „ureczywistnia w ustanowionych przez siebie sakramentach jedyne i niepowtarzalne wydarzenie swojej godziny”²⁶. Ten temat wiecznotrwałości wydarzenia Jezusa i jego stałej obecności przez sakramenty Kościoła bez wątpienia stanowi *novum* katechizmowego ujęcia. Myśl ta znajduje swoje paralele w książce *Liturgia – źródło wody życia*²⁷. Ze względu na jego doniosłość i nowość ujęcia, przytoczmy w całości ten długi fragment *Katechizmu*.

KKK 1085: Chrystus oznacza i ureczywistnia w liturgii Kościoła przede wszystkim swoje Misterium Paschalne. W czasie ziemskiego życia Jezus zapowiadał Misterium Paschalne w swoim nauczaniu i uprzedzał je przez swoje czyny. Gdy nadchodzi Jego Godzina, przeżywa jedyne wydarzenie w historii, które nie przemija: Jezus umiera, zostaje pogrzebany, zmartwychwstaje i zasiada po prawicy Ojca „raz na zawsze” (Rz 6, 10; Hbr 7, 27; 9, 12). Jest to wydarzenie rzeczywiste, które miało miejsce w naszej historii, ale jest ono wyjątkowe, ponieważ wszystkie inne wydarzenia historyczne występują tylko raz i przemijają, znikają w przeszłości. Misterium Paschalne Chrystusa – przeciwnie – nie może pozostawać jedynie w przeszłości, ponieważ przez swoją Śmierć zniweczył On śmierć, a ponadto to, kim Chrystus jest, to, co uczynił i co wycierpiał dla wszystkich ludzi, uczestniczy w wieczności Bożej, przekracza wszelkie czasy i jest w nich stale obecny. Wydarzenie Krzyża i Zmartwychwstania trwa i pociąga wszystko ku Życiu.

Zestawmy go z fragmentem książki J. Corbona:

Nie próbujmy wyobrażać sobie tego wydarzenia jako należącego do przeszłości! Bez wątpienia nastąpiło ono w historii jeden raz – jest to Wydarzenie, a nie

²⁵ C z e r w i k. *Liturgia w Katechizmie Kościoła Katolickiego* s. 62.

²⁶ Tamże.

²⁷ Zob. chociażby J. C o r b o n. *Liturgia - źródło wody życia* s. 55-65: „Ta odwieczna liturgia – w tym znaczeniu, że ciało Chrystusa pozostaje niezniszczalne – nie przemieni; przeciwnie, to ona przeprowadza ten świat do chwały Ojca w wielkim, coraz to potężniejszym, dziele Paschy” (s. 60); „W godzinie, w której Syn Człowieczy zostaje uwielbiony, rozpoczęło się uwielbienie Ojca. Od tej pory trwa ono nieustannie” (s. 62).

symbol. Nastąpiło ono jednak „raz na zawsze”. Wydarzenia, które przeżywamy, pojawiają się raz, ale nigdy raz na zawsze – przemijają i, jako takie, należą do przeszłości. Zmartwychwstanie Jezusa nie należy do przeszłości, chyba że nie pokonał on naszej śmierci. Albowiem śmierć Jezusa niezależnie od jej historycznych uwarunkowań, które przeminęły, jest ze swej istoty śmiercią naszej śmierci. Tak więc wydarzenie, w którym śmierć ginie, nie może należeć do przeszłości, chyba że śmierć nie jest pokonana. Przemijający czas pozostaje więźniem śmierci. W chwili, w której zostaje od niej uwolniony, już nie przemija. Godzina, ku której zmierzało pragnienie Jezusa, nadeszła i wciąż w niej jesteśmy. Wydarzenie krzyża i zmartwychwstania nie przemija²⁸.

Największe jednak *novum* katechizmu to bez wątpienia bardzo rozbudowany ustęp o działaniu Ducha Świętego w liturgii (nr 1091-1108), któremu poświęcimy najwięcej miejsca ze względu na szczególnie wyraźną inspirację tego fragmentu myślą Jeana Corbona. Tak rozbudowana sekcja pneumatologiczna może zastanawiać przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, w Konstytucji o liturgii aspekt pneumatologiczny prawie nie istnieje, a nieliczne wzmianki o działaniu Ducha Świętego zostały dodane niemal w ostatniej chwili²⁹. Po drugie, fragment mówiący o działaniu Ducha Świętego jest dłuższy od razem wziętych fragmentów omawiających działanie Ojca i Syna. Tak podkreślona pneumatologia jest bez wątpienia inspirowana tradycją wschodnią.

Już sam tytuł tego działu – *Duch Święty i Kościół w liturgii* – odnosi nas do osoby Jeana Corbona, który identyczny tytuł nadał VIII rozdziałowi swojej książki. Ponadto trzeba podkreślić, że Corbon całą pneumatologię rozwija w integralnym związku z eklezjologią. W omawianiu tej sekcji poświęconej działaniu Ducha Świętego i Kościoła moglibyśmy wręcz każdy punkt *Katechizmu* paralelnie zestawzić z odpowiadającym mu fragmentem książki francuskiego teologa. Już pierwszy numer znajduje swój odpowiednik w książce:

KKK 1091: W liturgii Duch Święty jest wychowawcą wiary Ludu Bożego, sprawcą „cudownych dzieł Bożych”, którymi są sakramenty Nowego Przymierza. Jest pragnieniem i dziełem Ducha w sercu Kościoła, abyśmy żyli życiem Chrystusa Zmartwychwstałego. Gdy spotyka On w nas odpowiedź wiary, którą wzbudził, urzeczywistnia się prawdziwe współdziałanie; przez nie liturgia staje się wspólnym dziełem Ducha Świętego i Kościoła.

²⁸ Corbon. *Liturgia - źródło wody życia* s. 53.

²⁹ Por. H. Mühlen, *Die Wirksamkeit des Heiligen Geistes als Ermöglichung jeglichen liturgischen Tuns. Zum dogmatischen Verständnis der Aussagen der «Constitutio de Sacra Liturgia» über die Präsenz Christi.* „Liturgie in der Gemeinde” 2: 1965 s. 40-61.

Porównajmy go z fragmentem z *Liturgia – źródło wody życia*:

W ciele Chrystusa i wypływając z Niego Duch Święty jest jakby niecierpliwym pragnieniem chwały Ojca, ażeby ludzie mogli żyć. Odtąd, w tym ciele, które pokonało ograniczenie śmierci, Duch działa z mocą. I kiedy on wzbudza naszą odpowiedź dla jego wielopostaciowej energii, Duch i Kościół tworzą jedno w zdumiewającej synergii: w liturgii³⁰.

Podobieństwa są oczywiste. Zauważamy jednakże pewne różnice terminologiczne między *Katechizmem* a książką Corbona. *Katechizm* mówi o „mocy” Ducha Świętego, książka Corbona zaś o „energii”, i odpowiednio: w *Katechizmie* mowa jest o „współdziałaniu”, a w książce teologa o „synergii”. Trudno jednoznacznie powiedzieć, dlaczego w *Katechizmie* nie używa się terminów „energia”, „synergia”, ale ich zachodnich odpowiedników. Folsom przypuszcza, że dzieje się tak dlatego, że terminy te byłyby zbyt specjalistyczne i niezrozumiałe dla większości czytelników. Możliwe były również pewne obawy względem tych terminów, wzięwszy pod uwagę ich kontrowersyjną historię (szczególnie terminu „synergia”)³¹. Sens pozostaje jednak podobny: liturgia się dzieje we wspólnym działaniu Ducha Świętego i Kościoła, co Folsom tłumaczy jako „jedność boskiego «Tak» z ludzkim «tak»”³².

Dalej *Katechizm Kościoła Katolickiego* rozwija pojęcie współdziałania Ducha i Kościoła, mówiąc o czterech jego aspektach, które Folsom nazywa synergią – odpowiednio – (a) przygotowawczą, (b) anamnetyczną, (c) epikletyczną, (d) komunijną. Jedyna różnica między katechizmem a książką Corbona dotyczy braku w tej drugiej synergii przygotowawczej. W książce Corbona mówi o świetle, o troistym promieniowaniu³³. *Katechizm* dodaje jeszcze działanie przygotowawcze. Prześledźmy krótko każdy z tych czterech aspektów wyróżnionych przez *Katechizm*.

Pierwsza synergia nazwana jest przez C. Folsoma synergią przygotowawczą³⁴. *Katechizm* ukazuje Ducha Świętego jako tego, który w „ekonomii sakramentalnej wypełnia figury Starego Przymierza” (por. KKK 1093). *Katechizm* mówi o jedności obu Testamentów, na kartach których ukryta jest prawda o misterium Chrystusa³⁵. Na podstawie katechezy typologicznej odczytuje się wydarzenia i symbole Starego Testamentu jako figury (typy)

³⁰ Corbon. *Liturgia – źródło wody życia* s. 94.

³¹ Por. Folsom. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 234.

³² Tamże.

³³ Por. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia* s. 94-103.

³⁴ Por. Folsom. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 235-236.

³⁵ Por. Tamże s. 236.

zapowiadające Jezusa Chrystusa i Jego misterium (por. KKK 1094), a Kościół „przeżywa te wielkie wydarzenia historii zbawczej w dzisiaj (*hodie*) swojej liturgii” (por. KKK 1095). Duch Święty przygotowuje do przyjęcia Chrystusa (por. KKK 1098); przygotowuje serca wierzących do słuchania słowa Bożego, rozumienia go i przyjmowania osoby Jezusa Chrystusa, który jest treścią tego słowa – samym Słowem³⁶. To przygotowanie jest dynamicznym współdziałaniem (synergia) Ducha Świętego i Kościoła – zgromadzenia, szczególnie pełniących funkcje liturgiczne (por. KKK 1098).

Drugą synergię Folsom nazywa anamnetyczną³⁷, a *Katechizm* tytułuje ten fragment *Duch Święty przypomina misterium Chrystusa*. *Katechizm* mówi dalej, że Duch nie tylko przypomina, ale rzeczywiście jest samą żywą pamięcią Kościoła (por. KKK 1099). Kiedy Duch przygotował i oczyścił serca wierzących do słuchania słowa, to może się w życiu wierzącego wydarzyć³⁸. Ponieważ tu nie chodzi o wspomnianie z pamięci, ale o pamięć serca³⁹. Corbon w swojej książce o tym działaniu Ducha mówi w sposób niezwykle: „Działanie Ducha Świętego polega nie na przekazaniu nam poglądów na temat Chrystusa, ale na oczyszczeniu serca dla Niego”⁴⁰. Przy takiej otwartości na słowo człowiek zaczyna współpracować z Duchem Świętym, aby ukazać Chrystusa i Jego dzieło zbawienia w liturgii⁴¹ (por. KKK 1099). To anamnetyczne (wspomnieniowo-uobecniające) działanie Ducha polega, według *Katechizmu*, na wspomnieniu i ukazaniu wydarzeń zbawczych (por. KKK 1100), na ożywieniu głoszonego słowa, by zostało przyjęte i przeżyte⁴² (por. KKK 1100), na udzieleniu czytającemu i słuchającemu duchowego rozumienia słowa Bożego według dyspozycji ich serca⁴³ (por. KKK 1101), wzbudza odpowiedź wiary, jako zgodę i zaangażowanie (por. KKK 1102), i ostatecznie rodzi wiarę w sercach wierzących (por. KKK 1102) oraz wzbudza w zgromadzeniu dziękczynienie i uwielbienie jako odpowiedź na przypomnienie wszystkiego, co uczynił dla nas Chrystus⁴⁴ (por. KKK 1103).

³⁶ Por. Tamże s. 235.

³⁷ Por. Tamże s. 236-237.

³⁸ Por. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia* s. 142: „W Duchu Świętym słowa Jezusa są czymś więcej niż pouczeniem – stają się one Wydarzeniem”.

³⁹ Por. Folsom, *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 237.

⁴⁰ Corbon. *Liturgia - źródło wody życia* s. 97.

⁴¹ Por. Tamże s. 142: „Wcielone słowo wstępuje do serca Kościoła pod działaniem Ducha”.

⁴² Por. Tamże s. 141: „Kiedy Pan przychodzi do nas, dotyka naszego serca i wzywa je do radykalnej przemiany”.

⁴³ Por. Tamże s. 99: „Na miarę naszej wiary owa synergia światła będzie nas prowadzić od jednego nawrócenia do następnego”.

⁴⁴ Por. Tamże s. 141: „Nawrócenie otwiera nas na uwielbienie. Uwielbienie i radykalna prze-

Kolejny fragment zatytułowany jest *Duch Święty aktualizuje misterium Chrystusa*, Folsom zaś mówi o synergii epikletycznej⁴⁵. *Katechizm* wskazuje, że wydarzenia zbawcze są nie tylko wspominane, ale nade wszystko uobecnianie. Dokonuje się to przez celebrowanie a nie powtarzanie tych jednorazowych historycznie wydarzeń: „powtarzane są poszczególne celebracje; w każdej z nich następuje wylanie Ducha Świętego, który aktualizuje jedyne Misterium” (KKK 1104). Podobnie rzecz ujmuje Corbon w odpowiednim miejscu swojej książki: „przez swoje drugie działanie Duch Święty realizuje w nas Paschę Chrystusa”⁴⁶.

Katechizm w numerze 1105 definiuje pojęcie epiklezy, stanowiące obok anamnezy centrum każdej celebracji sakramentalnej, a szczególnie Eucharystii (por. KKK 1106):

KKK 1105: *Epikleza* („wzywanie-na”) jest modlitwą wstawienniczą, w której kapłan prosi Ojca o posłanie Ducha Uświęciciela, by składane ofiary stały się Ciałem i Krwią Chrystusa i aby wierni, przyjmując je, sami stawali się żywą ofiarą dla Boga.

Bardzo zbliżona do tej jest definicja Jeana Corbona, który zauważa, że:

Epiclesis to błaganie zanoszone do Ojca, ażeby posłał swego Ducha na to, co Mu ofiarujemy, ażeby przemienił dar ofiary w prawdziwe Ciało Chrystusa⁴⁷.

Zarówno *Katechizm*, jak i Corbon w swojej książce wskazują, że epikleza otwiera przed celebrującymi liturgię przestrzeń życia wiecznego i przeobstwienia rozumianego jako doskonała komunია w Trójcy Świętej⁴⁸ (por. KKK 1107). Tutaj w pełni uwidacznia się owa dwuwymiarowość epiklezy, o której jest mowa zarówno w katechizmowej definicji, jak i w teologii Corbona. Przemienione mają być nie tylko dary ofiarne, ale również my, którzy te dary ofiarujemy:

miana serca są przyplływem i odpływem modlitwy Kościoła, kiedy to Duch objawia mu Jego Pana, który przychodzi”.

⁴⁵ Por. F o l s o m. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 237-240.

⁴⁶ Por. C o r b o n. *Liturgia – źródło wody życia* s. 100.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Por. Tamże: „Drugie działanie Ducha Świętego polega na przemienieniu nas w Chrystusa, upodobnieniu nas „za sprawą Ducha Pańskiego, coraz bardziej jaśniejąc, do Jego obrazu” (2 Kor 3, 18)”; Tamże s. 102: „Oto wielkie dzieło Ducha, który nas przeobstwia w celebracji liturgii i w liturgii w życiu – Źródło stwarza w nas pragnienie, poi nas Duchem i stajemy się Ciałem Chrystusa”.

Chrystus pogłębia w nas pragnienie Ducha, my prosimy Ojca o Niego – Ojciec daje nam Ducha swego Syna i stajemy się Chrystusem⁴⁹.

Synergia epikletyczna otwiera nas na synergię komunijną⁵⁰.

Duch Święty doprowadza nas do wspólnoty z Chrystusem. W najpełniejszy sposób urzeczywistnia się to w liturgii, co doniośle podkreśla *Katechizm*: „W liturgii urzeczywistnia się najbardziej wewnętrzne współdziałanie Ducha Świętego i Kościoła” (KKK 1108). Owocem tego współdziałania Ducha Świętego i Kościoła jest „nierozłącznie komunია z Trójcą Świętą i komunია braterska” (KKK 1108). Jak się to wydarza, na czym ostatecznie polega to współdziałanie Ducha i Kościoła⁵¹? Corbon powiada, że:

W liturgii Kościół, będąc już komunią tych, którzy wierzą w imię umiłowanego Syna i zostali w Niego przemienieni, „staje się tym, czym jest”, staje się Ciałem Chrystusa, staje się sakramentem komunii Boga i ludzi⁵².

Po raz kolejny widzimy tutaj harmonijną zgodność teologii Corbona z *Katechizmem Kościoła Katolickiego*. Zgodność ta sięga jeszcze dalej, ponieważ dotyczy tematu liturgii życia, gdyż każdy „ma być sługą, zarówno w celebracji liturgii, jak i w liturgii w życiu”⁵³. *Katechizm* powie zatem, że „epikleza jest także modlitwą o pełną realizację komunii zgromadzenia z misterium Chrystusa” (KKK 1109). Tym samym to pragnienie komunii odnosi się nie tylko do liturgii samej w sobie, ale wychodzi poza celebrację liturgii, gdyż cały człowiek w swoim własnym życiu ma być przemieniony w Chrystusa. Działanie Ducha Świętego musi zatem dotrzeć do życia wierzących:

KKK 1109: Kościół prosi więc Ojca o posłanie Ducha Świętego, by uczynił On z życia wiernych żywą ofiarę dla Boga przez duchową przemianę na obraz Chrystusa, przez troskę o jedność Kościoła i uczestnictwo w Jego posłaniu przez świadectwo i służbę miłości.

Zwieńczeniem zatem przemieniającego współdziałania Ducha Świętego i Kościoła (człowieka) jest komunია, przedsmak Królestwa – „w owym miłosnym, wewnętrznym zamieszkanu, gdzie Trzy Osoby udzielają się sobie w jedności”⁵⁴. Zobaczyliśmy zatem początek i kres wydarzenia liturgii,

⁴⁹ Tamże s. 101-102.

⁵⁰ Por. F o l s o m. *The Holy Spirit the Church in the Liturgy* s. 240-241.

⁵¹ Por. Tamże s. 240.

⁵² C o r b o n. *Liturgia – źródło wody życia* s. 102.

⁵³ Tamże s. 103.

⁵⁴ Tamże s. 102.

która ma swoje Źródło w Ojcu, wypełnienie w wydarzeniu Chrystusa, które to wydarzenie Duch Święty przypomina i uobecnia, przemieniając nas w Chrystusa i jednocząc nas z Nim, ostatecznie włączając nas w samo życie Trójcy Świętej. Nie dziwi zatem tytuł tego artykułu: *Liturgia – dzieło Trójcy Świętej*.

4. NATURA SAKRAMENTÓW W UJĘCIU *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

Oprócz „zdefiniowania” i wyjaśnienia misterium liturgii Corbon zostawia w *Katechizmie* jeszcze – odbiegające od zachodniego, neoscholastycznego wykładu – wschodnie rozumienie sakramentów, które są dla niego mocami wytryskującymi z Ciała Chrystusa, co obrazuje fresk z katakumb św. Piotra i Marcelina w Rzymie, przedstawiający spotkanie Jezusa z kobietą od wielu lat cierpiącą na krwotok, a uleczoną przez dotknięcie płaszcz Jezusa, z którego wyszła moc (por. Mk 5, 25-34). Zdjęcie tego fresku wraz z krótkim wyjaśnieniem otwiera całą II część katechizmu. Dlatego *Katechizm* w następujący sposób definiuje sakramenty:

KKK 1116: Sakramenty będące „mocami, które wychodzą” z zawsze żywego i ożywającego Ciała Chrystusa oraz działaniami Ducha Świętego urzeczywistnianymi w Jego Ciele, którym jest Kościół, są „arcydziełami Bożymi” w nowym i wiecznym Przymierzu.

Zestawmy ten numer *Katechizmu* z fragmentem książki Corbona:

Liturgia czerpiąca ze źródła jest uprzednia w stosunku do celebracji sakramentalnych – ożywia je i sprawia, iż przynoszą owoce. Misterium nie jest podzielone na sześć sakramentów. To jedyne Ciało Pana promieniuje czystym światłem swej Mądrości w odrębnych mocach. Kiedy łączą się one ze wzbudzonymi przez siebie mocami Kościoła, wówczas mamy do czynienia z synergiami sakramentalnymi. W każdej z nich celebrowana jest ekonomia zbawienia⁵⁵.

Widzimy, jak nowatorskie jest to ujęcie w stosunku do neoscholastycznej definicji. Owszem, w dalszej części przy omawianiu sakramentologii, a dokładniej w podsumowaniu działu sakramentologii ogólnej *W skrócie* pada jeszcze inna definicja sakramentów⁵⁶, zbliżona do tradycyjnej definicji *Kate-*

⁵⁵ Tamże s. 152-153.

⁵⁶ „Sakramenty są skutecznymi znakami łaski, ustanowionymi przez Chrystusa i powierzonymi Kościołowi. Przez te znaki jest nam udzielane życie Boże. Obrzędy widzialne, w których

chizmu rzymskiego, jednakże biorąc pod uwagę cały sposób mówienia katechizmu o sakramentach widzimy tutaj niezaprzeczalnie teologię Corbona.

Przy omawianiu natury sakramentów katechizm ponownie wraca do uobecnienia misterium paschalnego – do relacji między ekonomią zbawienia i ekonomią sakramentalną. Wydarzenia z życia Jezusa stają się teraz dla nas zbawczo skuteczne w sakramentach, które celebруемy. To właśnie z tych zbawczych wydarzeń z życia Chrystusa płynie moc sakramentalna, która jest nam dzisiaj udzielana.

KKK 1115: Słowa i czyny Jezusa już w czasie Jego życia ukrytego i misji publicznej miały charakter zbawczy. Uprzedzały one moc Jego Misterium Paschalnego. Zapowiadały i przygotowywały to, czego miał On udzielić Kościołowi po wypełnieniu się wszystkiego. Misteria życia Chrystusa są podstawą tego, czego Chrystus udziela teraz przez szafarzy swojego Kościoła w sakramentach, ponieważ "to, co było widzialne w naszym Zbawicielu, przeszło do Jego misteriów".

W sakramentologii Jeana Corbona istotnym dla niego było wskazanie w każdym sakramencie swoistego przemieniającego działania Ducha Świętego – epiklezy, która pozwala rozróżniać między sobą poszczególne sakramenty⁵⁷. Ten element myśli Corbona również znalazł swoje miejsce przy omawianiu zbawczej skuteczności sakramentów:

KKK 1127: Sakramenty godnie celebrowane w wierze udzielają łaski, którą oznaczają. Są one skuteczne, ponieważ działa w nich sam Chrystus: to On chrzci, to On działa w sakramentach, aby udzielać łaski, jaką oznacza sakrament. Ojciec zawsze wysłuchuje modlitwy Kościoła swego Syna, który to Kościół w epiklezie każdego sakramentu wyraża swoją wiarę w moc Ducha Świętego. Jak ogień przemienia w siebie wszystko, czego dotknie, tak Duch Święty przekształca w życie Boże to, co jest poddane Jego mocy.

celebруемy się sakramenty, oznaczają i urzeczywistniają łaski właściwe każdemu sakramentowi" (KKK 1131).

⁵⁷ Por. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia* s. 151-168. Rozdział XII książki nosi tytuł *Epiklezy sakramentalne*. „W jedynym sakramencie, jakim jest Ciało Chrystusa, każda synergia sakramentalna przekazuje konkretny dar Ducha Świętego. Dlatego jeden sakrament różni się od drugiego właściwą mu epiklezą” (Tamże s. 154).

5. CELEBRANSI, CZAS I MIEJSCA CELEBRACJI SAKRAMENTÓW W UJĘCIU *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

Inspiracje płynące w książki *Liturgia – źródło wody życia* są również uważalne w rozdziale drugim sekcji liturgicznej *Celebracja sakramentalna misterium paschalnego*, gdzie omawia się, kto, jak, kiedy i gdzie celebrowa liturgię.

W numerze 1136 *Katechizm* mówi, że liturgia jest dziełem całego Chrystusa, tzn. że ci, którzy ją obecnie celebrowają, uczestniczą poprzez znaki w liturgii niebieskiej, która jest komunią i świętem. Następnie *Katechizm* wymienia tych, którzy są celebransami liturgii niebieskiej i liturgii sakramentalnej.

KKK 1137: Apokalipsa św. Jana, którą czytamy w liturgii Kościoła, objawia nam najpierw, że „w niebie stał tron i na tronie ktoś zasiadał” (Ap 4, 2): Pan Bóg. Następnie ukazuje „stojącego Baranka, jakby zabitego” (Ap 5, 6): Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego, jedynego Najwyższego Kapłana prawdziwego sanktuarium; Tego, „który składa ofiarę i jest ofiarowany, który daje i jest dawany”. Objawia wreszcie „rzekę wody życia... wypływającą z tronu Boga i Baranka” (Ap 22, 1), jeden z najpiękniejszych symboli Ducha Świętego.

Znajdujemy tu niezwykle ważne – wręcz programowe – dla teologii Corbona wyrażenie „rzeka wody życia” jako symbol działania Ducha Świętego. Podobnie podkreśla się, że tym, który celebrowa liturgię niebieską, jest Bóg Trójjedyny, gdyż Chrystus składa się odwiecznie w ofierze swojemu Ojcu, a ofiarę tę objawia Duch, który niczym rzeka wypływa z tronu Boga i Baranka⁵⁸.

Natomiast wiele dyskusji wywołał numer 1140 *Katechizmu*, w którym znajdujemy wyrażenie, że „liturgię celebrowa cała wspólnota, Ciało Chrystusa zjednoczone ze swoją Głową”. Pewnego rodzaju zwieńczeniem tej dyskusji dotyczącej celebrowania liturgii jest Instrukcja Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów *Redemptionis Sacramentum* z 2004 r., która w numerze 42 podaje:

Istnieje pilna konieczność i powszechna zgoda, aby wyeliminować w tej dziedzinie wszelką dwuznaczność i dostarczyć lekarstwo na trudności, jakie pojawiły się w ostatnich latach. Z wielką ostrożnością trzeba więc używać wyrażen typu „wspólnota celebrowająca” lub „celebrowające zgromadzenie”, znanych powszechnie w innych współczesnych językach jako „celebrating assembly”, „asamblea celebrante”, „assemblée célébrante”, „assemblea celebrante” i innych tym podobnych.

⁵⁸ Por. Tamże s. 59-63. „W każdym sakramencie, choćby nawet ukrytym, są obecni wszyscy uczestnictwu odwiecznej liturgii. Trójca Święta rozlewa swoje przeobstawiające moce i doznaje uwielbienia” (Tamże s. 153).

Na pytanie dotyczące czasu celebracji liturgii znajdujemy również odpowiedź bardzo zbliżoną do tej, którą rozwija Corbon w swojej książce w rozdziale *Misterium Godziny Jezusa*⁵⁹, która jest Godziną Paschy Chrystusa, uobecnianą w celebracji liturgii „dzisiaj” (*hodie*). Dlatego w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* w numerze 1165 czytamy:

KKK 1165: Gdy Kościół celebrował misterium Chrystusa, w jego modlitwie powraca słowo „dzisiaj” niby echo modlitwy, której nauczył go jego Pan, i echo wezwania Ducha Świętego. Tym „dzisiaj” Boga żywego, do którego człowiek ma wejść, jest „Godzina” Paschy Jezusa, która przenika i prowadzi całą historię.

Również pytanie o miejsce celebracji zyskuje odpowiedź różną od spodziewanej. *Katechizm* wprawdzie definiuje miejsce celebracji teologicznie, a dopiero później wskazuje konkretne przestrzenie liturgiczne w ramach świątyni. To Ciało Zmartwychwstałego Pana jest świątynią, jedynym miejscem celebracji kultu Nowego Przymierza „w Duchu i prawdzie” (J 4, 24)⁶⁰, i to z niego wypływa rzeka wody żywej – jak powie Corbon w podpunkcie swojej podstawowej książki zatytułowanej *Przestrzeń Ciała Chrystusa*⁶¹. Koncepcja ta znajduje swoje miejsce w 1179 numerze *Katechizmu*:

KKK 1179: Kult Nowego Przymierza „w Duchu i prawdzie” (J 4, 24) nie jest związany z jakimś określonym miejscem na zasadzie wyłączności. Cała ziemia jest święta i powierzona ludziom. Gdy wierni gromadzą się w jakimś miejscu, są „żywymi kamieniami”, zebrani w celu „budowania duchowej świątyni” (1 P 2, 4-5). Ciało Chrystusa Zmartwychwstałego jest duchową świątynią, z której tryska źródło wody żywej. Wszczepieni w Chrystusa przez Ducha Świętego, „jesteśmy świątynią Boga żywego” (2 Kor 6, 16).

PODSUMOWANIE

Teologia liturgii uprawiana przez Jeana Corbona, francuskiego biblistę, ekumenistę i liturgistę z Libanu, mając swój fundament w soborowej koncepcji, zdecydowanie ją przekracza – przede wszystkim ze względu na głęboko biblijne i patrystyczne jej ujęcie. Ponadto Jean Corbon – żyjący ponad Wschodem i Zachodem (por. Ps 75, 7) – czerpał w swojej teologii z całego bogactwa wschod-

⁵⁹ Zob. Tamże s. 43-54.

⁶⁰ Warto zwrócić uwagę, że tutaj znów pojawia się biblijny motyw rozmowy Jezusa z Samarytanką, który był nicią przewodnią teologicznego opowiadania Corbona.

⁶¹ Zob. Tamże s. 183-185.

niej tradycji, co również znacząco wpłynęło na jego teologię liturgii. O ile soborowe ujęcie liturgii jest nade wszystko chrystocentryczne, to ujęcie Jeana Corbona jest przede wszystkim trynitarne, z akcentem na pneumatologię.

Ta oryginalna i wręcz głęboko mistyczna koncepcja liturgii teologa z Libanu znalazła swoje miejsce w powszechnym nauczaniu Kościoła, czego wyrazem jest inspirowana nią sekcja liturgiczna *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Zestawiając ze sobą poszczególne numery sekcji liturgicznej *Katechizmu Kościoła Katolickiego* z odpowiednimi fragmentami prac Jeana Corbona, szczególnie z jego książki *Liturgia – źródło wody życia*, staraliśmy się wykazać ów wpływ, równocześnie ukazując *novum* tego ujęcia.

Na tym etapie badań możliwe było wykazanie tych miejsc wpływu Corbona jedynie na podstawie analizy porównawczej tekstów. Dlatego też autor ma świadomość, że po otwarciu archiwum, gdzie znajduje się pełna dokumentacja prac nad *Katechizmem*, okaże się, że albo nie wszystkie miejsca tego wpływu zostały zauważone, albo w niektórych miejscach dokonano zbyt daleko idących utożsamień *Katechizmu* z myślą Corbona.

Kluczowym jednak dla autora było ukazanie katechizmowej teologii liturgii jako zdecydowanie najpełniejszej i najgłębszej koncepcji, jaką po Soborze Watykańskim II otrzymaliśmy od Magisterium Kościoła. Stąd rodzi się postulat, aby bez pomniejszenia znaczenia soborowej definicji i jej wyjaśnienia, wyrażonej w pierwszych punktach Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium*, w fundamentalnym wykładzie liturgii na wydziałach teologicznych, jak i w szeroko rozumianej popularyzacji liturgii, skoncentrować się na ujęciu liturgii wyrażonym w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, które choć opiera się na myśli soborowej, to jednak ją znacznie uzupełnia i rozwija.

BIBLIOGRAFIA

- Arocena Solano F.M.: El P. Jean Corbon y el *Catecismo de la Iglesia Católica*. „Phase” 245:2001 s. 415-424.
- Arocena Solano F.M.: La pneumatología litúrgica del enterismo y de J. Corbon. „Liturgia y espiritualidad” 271 (2006), s. 27-54.
- Arocena Solano F.M.: Liturgie de source, de Jean Corbon: una clave hermenéutica para el *Catecismo de la Iglesia Católica*. „Scripta Theologica” 35:2003 nr 2 s. 527-546.
- Arocena Solano F.M.: Presentación. W: J. Corbon. Liturgia y oracion. Tł. C. Praud [i in.] Madrid: Ediciones Cristiandad 2004 s. 11-37.
- Arocena Solano F.M.: Prólogo. W: J. Corbon. Liturgia y oracion. Tł. C. Praud [i in.] Madrid: Ediciones Cristiandad 2004 s. 5-19.

- Corbon J.: Liturgia – źródło wody życia. Tł. A. Foltańska. Poznań: W drodze 2005.
- Corbon J.: Cella s'appelle l'aurore... Homélie liturgiques. Burtin: Editions des Béatitudes 2004.
- Corbon J.: Les lieux de communion. Liturgie et œcuménisme. Paris: Éd. du Cerf 2009.
- Corbon J.: Liturgia y oracion. Tł. C. Praud [i in.]. Madrid: 2004.
- Corbon J.: Modlić się w Trójcy Świętej. „Communio” 20:2000 nr 2 (116) s. 131-150.
- Czerwik S.: Liturgia w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. „Ateneum Kapłańskie” 87:1995 z. 1 s. 57-80.
- Folsom C.: The Holy Spirit the Church in the Liturgy: CCC 1091-1109 and the influence of Fr. Jean Corbon. W: *Spiritus spiritalia nobis dona potenter infundit. A proposito di tematiche liturgico-pneumatologiche. Studi in onore di Achille M. Triacca*. Red. E. Carr. (Studia Anselmiana 139). Roma: Centro Studi S. Anselmo 2005 s. 231-241.
- Kwiecień T.: Jean Corbon. Żywe wody liturgii. W: *Leksykon wielkich teologów XX/ XXI wieku*. Red. J. Majewski, J. Markowski. T. 3. Warszawa: Wyd. WIEŻ 2006 s. 62-70.
- Kwiecień T.: Wprowadzenie. W: J. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia*. Tł. A. Foltańska. Poznań: W drodze 2005 s. 5-9.
- Mühlén H.: Die Wirksamkeit des Heiligen Geistes als Ermöglichung jeglichen liturgischen Tuns. Zum dogmatischen Verständnis der Aussagen der «Constitutio de Sacra Liturgia» über die Präsenz Christi. „Liturgia in der Gemeinde” 2:1965 s. 40-61.
- Rahner K.: Uwagi na temat dogmatycznego traktatu De Trinitate. W: *Tenże. Pisma wybrane*. T. 1. Tł. G. Bubel. Kraków: Wyd. WAM 2005 s. 185-215.
- Ratzinger J.: Czterdzieści lat Konstytucji o liturgii świętej. Retrospekcja i perspektywy. W: *Tenże. Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tł. W. Szymona. (Opera Omnia 11). Lublin: Wyd. KUL 2012 s. 634-648.
- Ratzinger J.: Wprowadzenie do *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. W: *Wprowadzenie do Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Red. A. Sujka. Warszawa: Verbinum 1994 s. 9-22.

WPLYW TEOLOGII LITURGII JEANA CORBONA NA SEKCJĘ LITURGICZNĄ *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

Streszczenie

Jean Corbon († 2001), francuski teolog mieszkający w Libanie, w książce *Liturgie de source* (1983) przedstawił niezwykle oryginalną trynitarną koncepcję liturgii. Koncepcja ta jest zadziwiająco zbieżna z niektórymi punktami sekcji liturgicznej (nr 1066-1209) *Katechizmu Kościoła Katolickiego* z 1992 r. Corbon został powołany do zespołu redagującego *Katechizm* w celu napisania czwartej jego części dotyczącej modlitwy chrześcijańskiej. Jednakże w trakcie prac nad katechizmem powierzono mu również przejrzeć i poprawić fundamentalny wykład o liturgii. Napisał on wtedy ten fragment *Katechizmu* od nowa i nadał mu charakterystyczną dla siebie biblijno-patrystyczną formę. Liturgia jest tam ujęta jako dzieło Trójcy Świętej, gdzie niezwykłą rolę odgrywa Duch Święty, którego działanie jest nazwane czterema synergiami: przygotowawczą, anamnetyczną, epikletyczną, komunijną (takie sformułowania zaproponował C. Folsom). Sakramenty zaś w ujęciu Corbona i *Katechizmu* są mocami wychodzącymi z zawsze żywego Ciała Chrystusa. To tylko nieliczne przykłady zbieżności koncepcji liturgii Jeana Corbona z myślą katechizmową. Analiza porównawcza tych tekstów pozwala na ewidentne wykazanie wpływu Corbona na sekcję liturgiczną *Katechizmu Kościoła Katolickiego*.

Słowa kluczowe: Jean Corbon, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, liturgia, natura liturgii, sakramenty, trynitarna koncepcja liturgii.